

6. Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendid ja nende täitmine

6.1. Sõbralikud kokkulepped ja ühepoolsed deklaratsioonid

Sõbralik kokkulepe (EIÕK art 39) tähendab tavaliselt seda, et vastustajariigi valitsus tunnistab rikkumist ja on nõus selle hüvitama teatud summa maksmisega kaebajale. Kui pooled jõuavad sõbralikule kokkuleppele, siis juhul, kui inimõiguste kaitse vajaduse seisukohast ei ole vaja menetlust jätkata, kustutab Euroopa Inimõiguste Kohus asja oma nimistust ja kinnitab sõbraliku kokkuleppe.

Kui aga sõbralikust kokkuleppest ei tule midagi välja, võib valitsus ikkagi teha ühepoolse deklaratsiooni ettepaneku, milles ta tunnistab rikkumist ja käib välja hüvitise. Ühepoolse deklaratsiooni õiguslik alus on Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtureeglite reegli 62A¹– EIÕK-s seda ei leidugi. Seetõttu tuleks ühepoolsesse deklaratsiooni suhtuda ettevaatusega ja mitte lubada seda kergekäeliselt.

Eritähelepanu tuleb pöörata ühepoolsetele deklaratsioonidele esmajoones keerulistes ja tundlikes asjades, mis puudutavad raskeid inimõiguste rikkumisi. Ühepoolsed deklaratsioonid on erinevalt sõbralike kokkulepete läbirääkimistest avalikud ja tehtud võistlevas menetluses. Kaebajale antakse võimalus valitsuse ühepoolset deklaratsiooni kommenteerida ja vajaduse korral selgitada, miks ei tohiks Euroopa Inimõiguste Kohus ühepoolset deklaratsiooni aktsepteerida.

Isegi kui kaebaja soovib asja arutamise jätkamist, võib Euroopa Inimõiguste Kohus kiita ühepoolse deklaratsiooni heaks juhul, kui inimõiguste kaitse nimel ei ole vaja asja edasi arutada. Kui kaebaja on aga ühepoolse deklaratsiooni tingimustega rahul, siis kustutatakse kohtuasi asjade nimistust (nagu sõbraliku kokkuleppe puhul) ja selle täitmise üle teeb järelevalvet Euroopa Nõukogu ministrite komitee.

Euroopa Inimõiguste Kohus võib soovitada pooltele sõbralikku kokkulepet menetluse igas staadiumis ja see hõlmab enamasti hüvitist kaebaja kasuks. Kui kokkulepet ei saavutata või ühepoolset deklaratsiooni ei aktsepteerita, arutab kohus asja sisu edasi.

Ühepoolse deklaratsiooni võib heaks kiita juhul, kui:

- a) see puudutab valdkonda, kus on piisavalt hästi välja kujunenud kohtupraktika,
- b) vastustaja tunnistab otse ja selgelt oma eksimust,
- c) kaebaja saab korraliku hüvitise, mis on vastavuses Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga sarnastes asjades,
- d) vastustaja lubab vajadusel võtta üldmeetmeid (parandada ja muuta õigusakte, halduspraktikat, õiguspoliitikat) ning
- e) inimõiguste kaitse huvides ei ole asja sisuline arutelu ilmtingimata vajalik.[1](#)

Kui ühepoolset deklaratsiooni ei täideta, võib kaebaja teha kohtule taotluse, et tema kaebus taastataks kohtuasjade nimistusse. Ühepoolne deklaratsioon ei välista, et kaebaja ei võiks võimaluse korral kasutada riigisisest ka muid õiguskaitsevahendeid.

6.2. Määrused vastuvõetamatuse kohta, kodade otsused, otsuste peale edasikaebamise võimalused, suurkoja otsused, otsuste ülesehitus ja eriarvamused

Üksikkohtunik tunnistab kaebuse vastuvõetamatuks juhul, kui on algusest peale selge, et see ei vasta vastuvõetavuse kriteeriumidele. Tema otsust ei saa edasi kaevata.

Kolmeliikmeline komitee võib nii tunnistada kaebuse vastuvõetamatuks kui ka teha sisulise otsuse (enamjaolt leida sisulise rikkumise), tuginedes väljakujunenud kohtupraktikale, ning ka see otsus on lõplik. Vastuvõetamatud asjad lahendatakse määrusega ja sisulised asjad otsusega.

Kohus on hakanud praktiseerima lihtsustatud otsuste tegemist: nimelt 1. septembrist 2021 alustas EIK kaheaastast prooviaega, mille jooksul kolme kohtunikuga komiteede otsuseid hakatakse kirjutama märksa kompaktsemalt ja fokuseeritumalt kui seni. Uute nn kokkuvõtivate kohtuotsuste eesmärgiks on vähendada EIK menetluses olevate asjade jääki.

Seitsmeliikmelise koja pädevuses on nii tunnistada kaebus vastuvõetamatuks kui ka lugeda see vastuvõetavaks ja sisuliselt otsustada (kas leida või mitte leida EIÕK

rikkumine).

Vastuvõetamatuks tunnistamise otsus jõustub kohe ja on lõplik. Sisuline otsus jõustub kolme kuu jooksul pärast selle tegemist juhul, kui seda ei kaevata vahepeal Euroopa Inimõiguste Kohtu suurkotta. See tähendab, et edasi on võimalik kaevata ainult seitsmeliikmelise koja sisulist otsust.

Kui suurkoja kolleegium võtab kaebuse vastu, siis võib suurkoda omakorda kas tunnistada kaebuse vastuvõetamatuks või selle ka sisuliselt lahendada. Suurkoja otsuseid edasi kaevata ei saa.

EIK täismahus otsused (st mitte eelkirjeldatud kokkuvõtvad otsused) on põhjalikult põhjendatud. Otsused on loogiliselt ja hästi üles ehitatud, koosnedes faktide kirjeldusest sh asjassepuutuv õigus (rahvusvaheline õigus, Euroopa Nõukogu dokumendid, vajadusel Euroopa Liidu õigus ja kindlasti asjassepuutuva riigi õigus), õiguslikust argumentatsioonist ja resolutsioonist. Viimasel ajal on hakatud otsuse päises ära tooma ka otsusega seotud olulisemate aspektide märksõnad, samuti võib teatud mahukamates ja keerulisemates otsustes olla otsuse tekstis paremaks orienteerumiseks otsusele lisatud sisukord.

Otsus on *inter partes* ehk siduv osapooltele, kelle suhtes otsus on tehtud. Praktikas on aga Euroopa Inimõiguste Kohtu otsustel kaugemaleulatuv tähendus, mistõttu võib sisuliselt rääkida ka *de facto erga omnes*-mõjust ehk siis tegelik mõju ei piirdu vaid nendega, kelle suhtes otsus on tehtud, vaid on sisuliselt juhiseks EIÕK kõikidele osalisriikidele.

Sisuliste otsuste kohta on vähemusse jäänud kohtunikul võimalik kirjutada eriarvamus, mis võib olla nii konkureeriv ehk nõustuv (nõustub tulemusega, kuid mitte põhjendustega, esitab konkureerivas arvamuses põhjendustena oma argumentatsiooni) kui ka oponentiv ehk lahkavamus (ei nõustu ka enamuse otsuse tulemusega). Eriarvamus avalikustatakse koos otsusega.

6.3. Kohtuotsusega kaasnevad meetmed: kahju hüvitamine, kohustus võtta üldmeetmed, üksikjuhtudel ka astuda teatud konkreetseid samme

Nagu öeldud, ei saa Euroopa Inimõiguste Kohus mõista kedagi ei süüdi ega õigeks ega teha ise asjas uut otsust (vt alapunkt 4.1). Küll võib ta kohustada EIÕK osalisriiki võtma nii üksik- kui ka üldmeetmeid (enamasti nt juhtivotsuste puhul, sh sihiga muuta õigusakte selliselt, et viia need EIÕK-ga vastavusse,² vt ka EIÕK art 46).

Juhul kui kohus leiab rikkumise, peab vastustajariik tagama, et edaspidi selles riigis sarnaseid rikkumisi ette ei tule.³ Rikkumine tuleb heastada, ent paraku pole seda vahel võimalik teha muul moel, kui makstes õiglast hüvitist. Õiglast hüvitist reguleerib EIÕK artikkel 41.

Kui rikkumise laadi tõttu pole võimalik tekitatud kahju hüvitada otse – st taastades rikkumiseelse olukorra nii palju kui võimalik ehk *restitutio in integrum* –, siis seisneb õiglane hüvitus rahasummas, mis mõistetakse kaebaja kasuks välja tema kantud moraalse ja/või varalise kahju korvamiseks ning millelt tuleb teatud juhtudel maksta intressi.⁴ Materiaalse kahju eest mõistetav hüvitis ei välista saamata jäänud tulu hüvitist.⁵ See hüvitis ei kujuta endast siiski karistust Euroopa inimõiguste konventsiooni rikkunud riigile, st see ei ole karistuslikku tüüpi summa. Seda summat ei mõisteta välja mitte automaatselt, vaid kaebuses peab olema väljendatud hüvitise soov.

Enamasti mõistetakse hüvitis välja kohe põhilahendis, st koos asja sisulise otsustamisega. Mõnikord võib osutada vajalikuks lükata hüvitise väljamõistmine edasi. Nii on see näiteks juhul, kui on lootust, et pooled saavad hüvitises kokkuleppele, ja kohtul endal on täpset hüvitist raske välja arvutada. Sellisel juhul võib kohus anda pooltele tähtaja, mille jooksul tuleb hüvitises kokku leppida, ja kui see neil ei õnnestu, peab kohus lahendama siiski ise ka hüvitise küsimuse. Samuti võib kohus anda riigile tähtaja üldmeetmete võtmiseks, kusjuures tähtaeg peaks olema realistlik.

Mis puudutab moraalset kahju, siis kohtule on heidetud muu hulgas ette seda, et ta pole rikkumiste eest välja mõistetud hüvitiste summade arvutamise aluseks olevat kohtu sisemist dokumenti ehk nn hüvitiste tabelit avalikustanud. Tabelis on kirjas näiteks see, kui suur võiks olla ühe inimese hind ja kas see summa sõltub riigi majanduslikust olukorrast, mida kohus teatud mõttes siiski arvestab.

Lisaks arvestab kohus seda, millist õigust on rikutud ning rikkumise laadi, raskust ja pikkust. Nii määratakse EIÕK põhiõiguste (nagu õigus elule, piinamise ja orjuse keeld, meelevaldselt vabaduse võtmise keeld) rikkumise eest suurem moraalne kahju kui teiste õiguste rikkumise eest. Eristada tuleb veel sisulist rikkumist protseduurilisest (nt polnud korraldatud kiiret ja õigeaegset uurimist), mille eest mõistetav hüvitis on väiksem.⁶

Mõnel juhul võib kohus leida, et rikkumise tuvastamisest piisab, ja erandkorras – arvestades kaasuse asjaolusid – pole hüvitist vaja välja mõista. Nii on tehtud näiteks kaasuse puhul, kus separatistliku liikumise juhi pereliikmetel ei lubatud matta nende sugulase surnukeha.[7](#)

Erandjuhul on kohus käitunud ka vastupidi: ilma esindajata kaebaja ei tulnud ise selle peale, et nõuda kahjuhüvitist, ent kohus otsustas, et kuna riik oli pannud tema suhtes toime niivõrd raske rikkumise, tuleks tema kasuks mõista välja ka hüvitis.[8](#)

Nagu juba kirjeldatud, on Euroopa Inimõiguste Kohus teatud erandjuhtudel kohustanud riiki vabastama isikut, kelle inimõigusi raskelt rikuti, kohe vahi alt[9](#) või ennistama ametisse inimõiguste rikkumise tagajärjel vallandatud kohtunikku[10](#) (vt alapunkt 4.1). Samuti, nagu juba täheldatud, on võimalik mõista kahjuhüvitis välja riikidevahelistes vaidlustes, kus nn võitjariigil tuleb see jagada rikkumise ohvritele (vt alapunkt 4.3).

Peale kahjuhüvitise võib Euroopa Inimõiguste Kohus üldjuhul mõista võitja kasuks kaotajalt välja ka need menetlusega seotud kulud, mis on tõendatud.

Enamus Euroopa inimõiguste konventsiooni osalisriike võimaldab ka suuremal või vähemal määral riigisiseseid kohtuotsuseid teista juhul, kui Euroopa Inimõiguste Kohus on leidnud EIÕK rikkumise. Euroopa Inimõiguste Kohus võib teistmisvõimalusele viidata nii riigisisese õiguse käsitlese all oma otsuse faktiliste asjaolude juures kui ka otsuse põhjendavas osas, näidates vajadusel ära ka riigisisese õiguse sätted, mis teistmist võimaldavad.

6.4. Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuste täitmine

Kui Euroopa Inimõiguste Kohus leiab sisulise rikkumise, edastab ta kohtutoimiku Euroopa Nõukogu ministrite komiteele, kes otsustab koos vastustajariigiga, kuidas otsust täita ja edaspidiseid rikkumisi vältida.[11](#) Ministrite komitee roll on väga oluline, et tagada Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuste tõhus täitmine ja seega ka EIÕK-ga loodud õiguskaitsemehhanismi tõsiseltvõetavus ja Euroopa Inimõiguste Kohtu autoriteet. Euroopa Nõukogul on selleks kohtuotsuste täitmist koordineeriv osakond, kes koostab igal aastal oma töö kohta aruande.[12](#) Jälgitakse seda, kuidas rakendatakse üksikmeetmeid, aga ka üldmeetmeid, ja vajaduse korral seda kas muudetakse ka näiteks riigisisest õigust.

Kui ministrite komitee arvates ei täida osalisriik jõustunud sisulist otsust, võib komitee esitada – pärast riigile ametliku teate saatmist ja komiteesse kuuluvate esindajate kahekolmandikulise häälteenamusega otsustamist – Euroopa Inimõiguste Kohtule otsustamiseks küsimuse, kas osalisriik on rikkunud EIÕK-st tulenevat kohustust täita kohtuotsus. Kui Euroopa Inimõiguste Kohus tuvastab rikkumise, saadab ta asja ministrite komiteele meetmete üle otsustamiseks (vt EIÕK art 46 lg 4).

Esimene selline juhtum oli seoses Aserbaidžaaniga, kui ministrite komitee palus Euroopa Inimõiguste Kohtul hinnata selle kohtu enda varasema otsuse täitmist.¹³ Otsus puudutas vangistatud Ilgar Mammadovit, kes on poliitilises opositsioonis, ja seda, kas Aserbaidžaan valitsus on rikkunud EIÕK-ga võetud kohustusi, sest pole Mammadovit vabastanud, kuigi EIK seda oma eelmises otsuses ette kirjutas. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et Aserbaidžaan on tõepoolest rikkunud oma kohustust täita EIK-i varasemat otsust.

Ministrite Komitee ja Euroopa Inimõiguste Kohus teevad seega EIK-i otsuste täitmise küsimustes koostööd, kuigi neil on väga erinevad lähenemisviisid: üks on poliitiline ja teine õigust mõistev institutsioon. Kuid neil on siiski selles mõttes ühine eesmärk: soov tagada EIÕK-ga loodud õiguskaitsemehhanismi tõhus toimimine ja nad jagavad omavahel vastutust selleks, et parimal võimalikul viisil kaitsta inimõigusi. Kasulik kirjandus on sel teemal Euroopa Inimõiguste Kohtu praktiline juhend EIÕK artikli 46 kohaldamise kohta.¹⁴

Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuste riigisisesele täitmisel on põhiline mootor EIÕK osalisriikide kohtud.¹⁵ Nagu eelnevalt öeldud, siis enamasti on Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuse alusel võimalik jõustunud kohtuotsust riigisisesele vajaduse korral ka uuesti läbi vaadata ehk teista (muu hulgas Eestis).

- ¹Vt lähemalt Euroopa Inimõiguste Kohtu veebilehelt. – https://www.echr.coe.int/Documents/Unilateral_declarations_ENG.pdf (21.08.2021).
- ²Vt lähemalt: Sauron, J.-L., Stepanova, A., Guide pratique de procédure devant la Cour européenne des droits de l’homme. – LGDJ, 2018, lk 151–165 (individuaal- ja üldmeetmed).
- ³Vt hüvitiste kohta lähemalt: Laffranque, J. Can’t get just satisfaction. – Seibert-Fohr, A. ja Villiger, M. (toim). Judgments of the European Court of Human Rights: effects and implementation. Baden-Baden: Nomos 2014, lk 75–114.

- [4](#)Vt nt EIK (suurkoda), 36813/97, Scordino vs. Itaalia nr 1, 29.03.2006; EIK (suurkoda), 71243/01, Vistiņš ja Perepjolkins vs. Läti, 25.03.2014.
- [5](#)EIK (suurkoda), 31107/96, Iatridis vs. Kreeka, 19.10.2000.
- [6](#)Vt EIK, 30204/08, Mishina vs. Venemaa 03.10.2017.
- [7](#)EIK, 18071/05, Maskhadova jt vs. Venemaa, 06.06.2013.
- [8](#)EIK (suurkoda), 35589/08, Nagmetov vs. Venemaa, 30.03.2017.
- [9](#)Vt eestpoolt EIK otsus asjas Assanidze vs. Gruusia. Samas on kohus leidnud ka vastupidiselt, et kaebaja soovi saada vabastatud Tadžiki vanglast ja Venemaale tagasi saadetud ei ole võimalik täita, sest see tähendaks, et Venemaa peaks sekkuma teise suveräänse riigi (mis pealegi pole EIÕK osalisriik) siseasjadesse, EIK, 17185/05, Iskandarov vs. Venemaa, 23.09.2010; vrd EIK, 71386/10, Savriddin Dzhurayev vs. Venemaa, 25.04.2013, milles kohus ei näinud ette mitte ainult üksik-, vaid ka üldmeetmed, mida tuli Venemaal kohaldada.
- [10](#)Vt eestpoolt EIK-i otsused asjades Volkov vs. Ukraina ja Denisov vs. Ukraina ning vrd Kudeshkina vs. Venemaa.
- [11](#)Euroopa Inimõiguste Kohtu ja Euroopa Nõukogu ministrite komitee suhte kohta vt Lambert-Abdelgawad, E. The Court as part of the Council of Europe: The Parliamentary Assembly and the Committee of Ministers. – Constituting Europe. The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context, Føllesdal, A., Peters, B., Ulfstein, G. Cambridge University Press 2013, lk 263.
- [12](#)Vt Euroopa Nõukogu veebilehel <https://www.coe.int/en/web/execution/annual-reports> (21.08.2021).
- [13](#)EIK, 15172/13, Mammadov vs. Aserbaidžaan, 29.05.2019; vt ka Dzehtsiarou, K. How many judgments does one need to enforce a judgment? The first ever infringement proceedings at the European Court of Human Rights. – <https://strasbourgobservers.com/2019/06/04/how-many-judgments-does-one-need-to-enforce-a-judgment-the-first-ever-infringement-proceedings-at-the-european-court-of-human-rights/> (21.08.2021).
- [14](#)Vt Euroopa Inimõiguste Kohtu veebileht https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_46_ENG.pdf (21.08.2021).
- [15](#)Vt nt Stone Sweet, A., Assessing the impact of the ECHR on National Legal Systems. – Stone Sweet, A. (toim). A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems. Oxford University Press 2007, lk 687.